

ROBUSTA SMÅ MJÖLKGÅRDAR – i hela Sverige i både freds- och kri(g)stid

Lokal livsmedelsproduktion med mjölkkor och nötkreatur är viktiga resurser i kris- och krigstider. En fungerande produktion spridd över hela landet är dock ingenting vi kan skala upp när krisen redan inträffat. Därför behövs stödåtgärder för att små mjölkgårdar ska få bättre förutsättningar att överleva och bidra till en hållbar och robust livsmedelsproduktion i hela Sverige redan i dag.

Stora delar av Sverige består av skogs- och mellanbygd som inte passar för storskaligt jordbruk men lämpar sig bra för vallodling och bete. Nötkreatur är viktiga för att hävda betesmark och bidrar till kulturlandskap, biologisk mångfald, kolinlagring och cirkulära kretslopp. De har också varit, och är även i dag, en viktig resurs i kristider.

Under de senaste 40 åren har antalet mjölkgårdar minskat med över 90 procent, och det är framför allt små gårdar som läggs ner (1). Det minskade antalet leder till att marker växer igen, vilket försämrar både för biologisk mångfald och landets beredskap. En hållbar utveckling inom mjölkproduktionen kräver styrning och långsiktiga politiska åtgärder. Det behövs lyhördhet inför de behov som lantbrukarna själva ser, utan att bortse från vad forskning visar och hållbarhetsutmaningarna kräver.

För att vända utvecklingen behöver små mjölkgårdar (upp till cirka 75 kor) ekonomisk bärkraft, förbättrad arbetsmiljö och en minskad administrativ börda, men det behövs också ökad kunskap om livsmedelsproduktion i samhället. Genom åtgärderna som föreslås i den här policy brieven kan små mjölkgårdar få förutsättningar att överleva och bidra till en robust livsmedelsproduktion i hela Sverige.

REKOMMENDATIONER

Förbättra de ekonomiska förutsättningarna för små mjölkgårdar

1. Statlig lånegaranti för mindre och nystartade mjölkgårdar
2. Ersättning för upprätthållande av livsmedelsberedskap i skogs- och mellanbygd

Förbättra arbetsmiljön för små mjölkgårdar

3. Investeringsstöd för omställning till lösdrift riktat till små mjölkgårdar
4. Statligt finansierad avbyttjänst för småskaliga mjölkproducenter
5. Minskad administrationsbörda för att följa olika regelverk

Synliggör svensk livsmedelsproduktion i samhället

6. Synliggör de värden och utmaningar som olika livsmedelssystem medför

1. Statlig lånegaranti för mindre och nystartade mjölkgårdar

"Vi älskar våra gårdar till döds, det är ju ett sånt där uttryck. Vi är rädda, det är för mycket känslor inblandat. Vi vågar inte satsa så vi lever på rost och röta. Det är också en del av problematiken."

Lantbrukare i Värmland med 60 kor

Många mjölkgårdar är familjeföretag som har förvaltats i generationer. En stor ekonomisk investering för att modernisera och förbättra gården är riskfylld, då det är så mycket mer än bara företaget som riskeras om det slår fel. Det blir en ond cirkel när bristen på investeringar leder till försämrade möjligheter för att bedriva en lönsam och hållbar produktion i framtiden, vilket minskar förutsättningarna för att någon vill och kan ta över.

Många mindre gårdar vittnar om att banker i deras närhet har fokus på storskalighet och att öka djurantalet, trots att det inte alltid är önskvärt eller lämpligt ur gårdens eller lantbrukarens perspektiv. Lantbrukarna avstår från att investera av rädsla för att förlora gården eller för att skuldsätta framtida generationer. **För att lösa detta behövs en statlig garanti för investeringslån som skulle ge en trygghet för små mjölkgårdar.**

Få har möjlighet att ta över eller köpa en mjölkgård idag, vilket är ett hot mot gårdarnas fortlevnad.

Det behövs en statlig garanti även för etableringslån, det vill säga ett statligt stöd för att underlätta för unga som vill komma in i branschen. Om lånegarantin är inriktad på nystart av små mjölkgårdar i skogs- och mellanbygd skulle den även kunna främja ett ökat antal mjölkgårdar av olika storlek i hela landet och därmed öka Sveriges beredskap.

2. Ersättning för upprätthållande av livsmedelsberedskap i skogs- och mellanbygd

"Tänk om man ändå fick betalt för allting som vi gör ... Allting ska betalas via mjölken liksom. Men allt det här andra som man håller på med, med att hålla marker öppna och alltihopa det. Det får vi ju inte någon ersättning för. ... Och så kan jag ju tycka med det här med små gårdar. Att det är en jätteviktig beredskapsgrej till exempel."

Lantbrukare i Gävleborg med 50 kor

Små mjölkgårdar spelar en avgörande roll i att upprätthålla livsmedelsberedskap och naturvärden i svensk skogs- och mellanbygd. Markerna utgör stora delar av Sveriges yta och de är inte lämpade för storskalig jordbruksproduktion. Gårdar på dessa platser bidrar både genom den faktiska livsmedelsproduktionen och, vilket är minst lika viktigt, genom att bevara kompetens om hur livsmedel produceras. Många mindre gårdar vittnar om att de känner sig mindre sårbara för externa händelser jämfört med större enheter, bland annat genom mindre behov av insatsvaror och en större flexibilitet.

En livskraftig mjölkproduktion i hela landet är inget vi snabbt kan skala upp vid en eventuell krissituation – det är något som behöver finnas på plats även i fredstid om det ska kunna bli en resurs för vår livsmedelsberedskap. **Genom att hitta ersättningsmodeller för upprätthållande av livsmedelsberedskap och främjande av miljövärden** så kan mindre mjölkgårdar i skogs- och mellanbygd våga satsa på sin verksamhet trots att de har ökade omkostnader jämfört med gårdar i andra områden. Detta kan också vara ett sätt att stötta fler lokala vidareförädlingsföretag och gårdsmejerier, eftersom sådana verksamheter också centraliserats till få och stora enheter i specifika delar av landet.

3. Investeringsstöd för omställning till lösdrift riktat till små mjölkgårdar

"De ville inte att vi skulle bygga för 60 [kor] utan för 120. Och vi hade knappt mark för 50. ... Det var inte lika gynnsamt att bygga tyckte de för 60, så 120 skulle det vara om banken skulle vara med. Då skulle man dubbla."

Lantbrukare i Jämtland med 50 kor

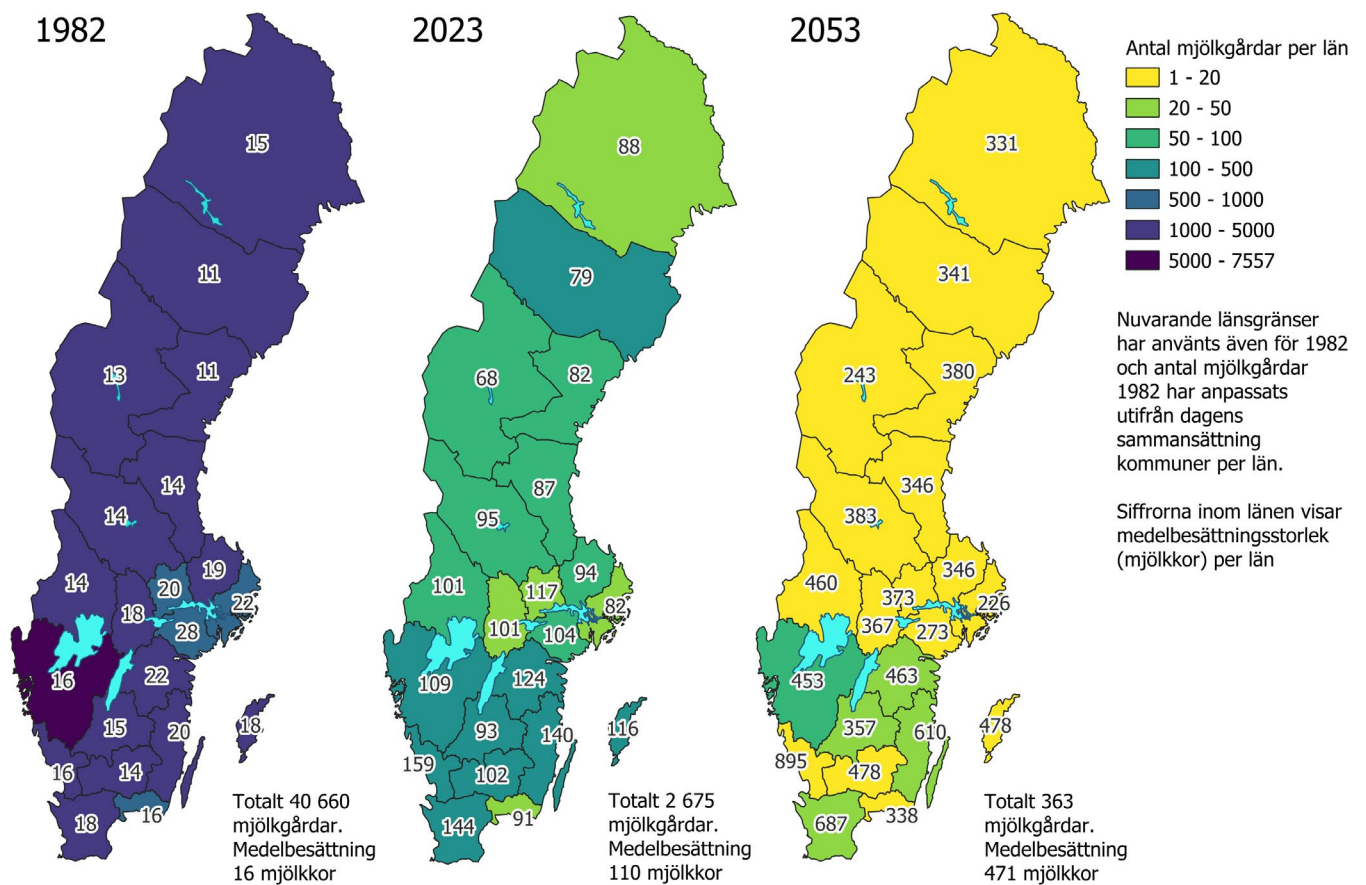
Både djurvelfärd och arbetsmiljö förbättras avsevärt genom en övergång från uppbundet till lösdrift för mjölkkor. Men, runt hälften av svenska mjölkgårdar med 75 kor eller färre håller fortfarande sina kor i ladugårdar med uppbundet stallsystem, trots att det varit förbjudet att bygga nya sådana stall i snart 20 år. Övergång till lösdrift sker ofta i samband med en stor investering och en väsentlig ökning av besättningsstorleken. Gårdar som vill ställa om utan att öka djurantalet – något som ofta begränsas av mark- och fodertillgång – har haft svårare att hitta finansieringslösningar, delvis på grund av investeringsstödens poängsystem.

Särskilda investeringsstöd till de gårdar som vill ställa om utan att avsevärt öka antalet mjölkkor på gården skulle främja små mjölkgårdar över hela landet. Det skulle även möjliggöra att möta den yngre generationens krav på arbetsmiljö och livssituation och därför bidra till att vända trenden med ett minskat intresse för att bli lantbrukare. Här behöver också regler ses över så att bygg- och teknikföretag uppmuntras att ta fram lösningar som passar småskaliga producenter. Mindre gårdar behöver teknik som exempelvis flexibla och billiga mindre stallbyggnader, automatisering som förbättrar arbetsmiljön, samt ekonomiska lösningar med lägre investeringskostnad, exempelvis genom leasingavtal och en välutvecklad andrahandsmarknad.

4. Statligt finansierad avbytartjänst för småskaliga mjölkproducenter

"Visst det är klart det är väl så att det tänker man ju på. Det här vore ett toppenjobb om man vore ledig kanske någon dag ibland."

Lantbrukare i Östergötland med 20 kor

Figur: Prognosen är en grov uppskattning av hur många och hur stora mjölkgårdar det kommer att finnas år 2053, om den negativa trenden fortsätter i samma takt. Dataunderlag från Jordbruksverket. Grafik: Brian Kuns.

På en liten mjölkgård finns ofta inte ekonomiskt utrymme för att ha en anställd, ens på deltid. För många är det en drivkraft att kunna ha en gård där det går att klara av arbetet på en person, och att arbetet då blir omväxlande och mångsidigt. Men många vittnar också om att arbetsmiljön ibland är krävande och stressande, och att det vore skönt med möjligheten att kunna vara ledig ibland.

Även om det finns ekonomiskt utrymme för att anlita en avbytare då och då, så saknas idag tillgängligheten. Det minskande antalet mjölkgårdar har lett till ett minskat behov av, och därmed tillgång på, avbytare. Bristen på avbytare leder till en psykisk stress för ensamföretagaren. Det finns inte utrymme för att bli sjuk eller att skada sig, för då finns ingen som kan sköta arbetet på gården. Denna brist på ledighet och flexibla arbetstider påverkar också yngre generationers vilja att arbeta som småskaliga mjölkföretagare.

En statligt finansierad avbytartjänst som leder till ökad efterfrågan på avbytare skulle bidra till att det byggs upp en vikariepool, genom befintliga och nya bemanningsföretag. En bättre utbyggd avbytartjänst skulle ge lantbrukare på mindre mjölkgårdar en mycket bättre arbetsmiljö. Samtidigt kan arbete som avbytare bidra till att unga (och äldre) lantbruksintresserade får en möjlighet att prova på yrket och komma in i branschen. Att arbeta på gård kan också vara ett sätt att komma in i arbetslivet för grupper som annars har svårt att hitta arbete, så som långtidsarbetslösa, långtidsjukskrivna och nyanlända. En statligt finansierad avbytartjänst

har alltså potential att både förbättra arbetsmiljön för dagens mjölkproducenter och locka fler till arbete inom lantbruket och skulle därför främja fler svenska mjölkgårdar. I både Norge och Finland finns modeller för avbytartjänster för lantbrukare som kan vara värda att titta närmare på (2).

5. Minskad administrationsbörda för att följa olika regelverk

"Jag tycker det är lite för mycket byråkrati och pappersarbete. ... Det tar aldrig slut, det kommer bara nya saker hela tiden känns det som. Det förstör mycket av glädjen i jobbet ibland, att sitta och göra allt detta, som är till ingen nytta tycker man."

Lantbrukare i Kalmar med 65 kor

Regelbördan för svenska lantbrukare har ökat under de senaste decennierna (3). Speciellt för gårdar som även har någon typ av vidareförädling blir det många olika kontroller från olika instanser, och därmed också dyrt och tidskrävande. För små mjölkgårdar kan administrationsbördan kännas oerhört tung, framför allt för de som har olika produktionsinriktningar på gården. Dessutom är det inte alltid en liten gård passar in i mallen som används när blanketter och regelverk utformats.

Det finns en stor efterfrågan på regelförenklingar inom lantbruket, och **det finns ett behov av en flexibilitet och samverkan mellan olika myndigheter** för att kontroller och administration ska fylla sitt syfte utan att bli en alltför stor börda på den enskilda mjölkföretagaren.

6. Synliggör de värden och utmaningar som olika livsmedelssystem medför

"Gå tillbaka 20–25 år ... eller 30 år, då. Jag menar, då hade du ju i allas familjer på ett eller annat sätt en anknytning till det här med lantbruk. Det var slakt, liv, död, mat, födelse, ett samarbete mellan djur, natur, människa – en förståelse. Men nu är du ju tio länkar bort i den där kedjan. Nu är maten i affären och du fattar inte någonting av det här, liksom."

Lantbrukare i Uppsala med 23 kor

Glappet mellan livsmedelsproducenter och konsumenter har ökat enormt under de senaste decennierna. Lantbrukarnas sociala hållbarhet och arbetsmiljö påverkas negativt av medieinslag om kornas klimatpåverkan, liksom av samhällets okunskap och bristande förståelse för hur ett modernt lantbruk fungerar. Krav ställs på att maten inte får kosta för mycket, men produktionssätten ska samtidigt vara hållbara, både i form av miljöpåverkan och djurvelfärd. Det snedvrider konkurrensen med livsmedel från andra länder.

"Högre status för lantbrukare/mjolkproducenter i samhället" ansågs nästan lika viktigt som "ett högt mjölkpris" för att säkerställa en framtida svensk mjölkproduktion i vår enkät riktad till svenska mjölkproducenter (4). De allra flesta elever som idag går i grundskolan har väldigt lite, eller ingen, kontakt med livsmedelsproduktionen annat än i mataffären.

Inkludera kunskap i skolundervisningen om modern livsmedelsproduktion och de mervärden och hållbarhetsutmaningar som olika produktionssystem innebär. Det skulle

Små mjölkgårdar

Små mjölkgårdar definieras som upp till cirka 75 kor, vilket innefattar ungefär hälften av Sveriges omkring 2 500 mjölkföretag.

kunna öka förståelsen och intresset för hur livsmedel produceras och i längden förhoppningsvis leda till fler hållbara mjölkgårdar i Sverige.

Referenser

1. Karlsson, J.O., Robling, H., Cederberg, C., Spörndly, R., Lindberg, M., Martiin, C., m. fl. (2023). What can we learn from the past? Tracking sustainability indicators for the Swedish dairy sector over 30 years. *Agricultural Systems*. 212:103779.
2. Lantbruksföretagarnas pensionsanstalt, Avbytarservice för lantbruksföretagare, <https://www.mela.fi/sv/lantbruksforetagare/avbytarservice-for-lantbruksforetagare> (2025-05-22).
3. Bergström Nilsson, S., Lans Strömblad, H., Lunner Kolstrup C. (2020). Byråkratin i lantbruket belastar och kostar. Rapport 2020:7. Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU).
4. Submitted manuscript: Ekman, L., Lind Ranneberg, N., Nordling, U., Fall, N., Olmos Antillón, G. (2025). Challenges and needs in Swedish dairy production – does herd size matter?

SLU Future Food

SLU Future Food är en plattform som stimulerar och utvecklar tvärdisciplinär forskning och samverkan för ekonomiskt, ekologiskt och socialt hållbara livsmedelssystem.

- 🌐 www.slu.se/futurefood
- ✉ Nyhetsbrevet Food for thought
- in** [linkedin.com/company/slu-future-food](https://www.linkedin.com/company/slu-future-food)
- 🎧 Podden Feeding your mind
- 📧 futurefood@slu.se

Version 1, juni 2025

Författare och kontaktperson

Lisa Ekman, forskare
Inst. f. kliniska vetenskaper, SLU, samt Växa
lisa.ekman@slu.se

Medförfattare

Brian Kuns, SLU; Nina Lind, SLU; Ulrika Nordling, SVA och SLU; Ylva Persson, SVA och SLU; Nils Fall, SLU; Gabriela Olmos Antillón, SLU; Pernilla Tidåker, SLU.

SCIENCE AND
EDUCATION **FOR
SUSTAINABLE
LIFE**